

MARÓTI ANDOR: A NÉLKÜLÖZHETETLEN KULTÚRA
UNITED P.C. KIADÓ, 2013

Cs. Horváth János: A lehetőségek feltárása

A szerző 1954 óta dolgozik a magyar közművelődés területén. 1961-től 47 éven át aktív résztvevője, egy-egy időszakban irányítója volt a népművelők és a művelődésszervezők képzésének az ELTE-n. A most ismertetendő tudománynépszerűsítő könyv közvetlen előzménye 2005-ben jelent meg *Sokszemzőgből a kultúráról – Irányzatok a kultúra elméletében* (Argumentum) címmel.

A szerző a kultúra önreflexiójának történetét mutatja be, tehát azt, hogy koronként hogyan tükröződött a kultúra önmagában. Egyszerűbben mondva, azt vizsgálja, hogy a történelem során a legfontosabb gondolkodók – filozófusok, írók, művészek, tudósok – hogyan írtak a kultúráról. Tehát nem arra vállalkozik, hogy kifejtse saját kultúrafogalmát, és az alapján vizsgálja a kultúra aktuális kérdéseit, hanem inkább az idők folyamán létrejött sokféle kultúraértelmezést jeleníti meg tablószerűen. A történeti módszer alkalmazása szükségszerűen némi önkényességet jelent, hiszen lehetetlen az összes szóba jöhető mű feldolgozása, így a kutató választásán is múlik, hogy a kultúrtörténet mely műveit tekinti meghatározóknak a kultúra folyamatában. Ezt a szabad választást azonban korlátozzák bizonyos szakmai evidenciák, amiből az következik, hogy vannak olyan szerzők, akik nélkül a kultúra történeti rekonstrukciója elképzelhetetlen. *Platón, Rousseau, Kant, Herder, Rickert, Ortega, Huizinga, Spengler, Marcuse, Lévi-Strauss, Geertz, Hamvas Béla,*

Németh László – csak a legnevesebbek azok közül, akikre a szerző támaszkodik a kultúra egy-egy kérdésének tárgyalása közben. Módszere jellemzően az, hogy egy-egy probléma felvetése után megvizsgálja, hogy a kérdésre korábban hogyan válaszoltak a jelentős gondolkodók, majd ezeket a nézeteket értelmezi, rendezi. Az idézett sokféle gondolat azonban sajnos nem mindig áll össze koherens gondolatmenetté.

A könyv tizenkilenc fejezetét a szerző négy részre osztotta, de a négy részt nem fűzte fel egyetlen logikai szállra. Az első és a második rész tizennégy fejezete egy-egy önálló kulturális probléma tárgyalását tartalmazza. A harmadik részben azt vizsgálja, hogyan jelent meg a kultúra fogalma a filozófiai reflexióban a történelem során, míg a negyedik részben az egész könyv, de leginkább a harmadik rész szintézisét próbálja létrehozni.

Először a társadalmi léttel kapcsolatos problémákat tárgyalja a kulturális antropológia kissé száraz módszerével. A következőkérdéseket vizsgálja: hagyomány, műveltség, sikeresség, nacionalizmus, nemzeti kultúra és a kultúra terjedése. Az összes fejezet bemutatása meghaladná e recenzió kereteit, de két fejezetről részletesebben szólnék.

Az egyikben (11. o.) a hagyomány fogalmával foglalkozik. A hagyomány, a szokás és a divat fogalmának megkülönbözete-

tése után annyit állapít meg, hogy a hagyomány közösségi produktum, szemben a művészetekkel, ahol az alkotó személyiség válik elsődlegessé. Arról azonban már nem beszél, hogy a hagyományos népi kultúra mennyire teljes volt a benne élők számára, hogy ez a kultúra az élet minden kérdését meg tudta válaszolni, és természetes módon megvalósította a lét és a kultúra egységét mindaddig, amíg a modernizáció hatására azok a hagyományos közösségek, amelyek ezeket a kultúrákat hordozták, szét nem bomlottak.

Egy másik fejezet témája (49. o.) a kultúra terjedése. Ennek leírására *Richard Dawkins* „mém” fogalmát használja, pontosabban annak *Csikszentmihályi Mihály* által módosított változatát. Mémnek nevezzük „az emberi cselekvések által szándékosan létrehozott dolgok vagy információk állandósult mintáját.” (*Csikszentmihályi*, idézi *Maróti*, 51. o.) Ezek akkor lépnek működésbe, amikor az ember idegrendszerre egy tapasztalatra válaszol, és ezt olyan módon kódolja, hogy az mások számára is érthető legyen. „Amint kialakul, elkezd hatni, és elkezd átalakítani létrehozója tudatát [...] és a mémmel kapcsolatba lépő más emberek tudatát is.” (Uo.) Az ember tehát a tapasztalatait nem passzívan elszenvedi, hanem azokat aktívan, alkotó módon dolgozza fel, azokból valamiféle sémát hoz létre, és ezt a sémát adja tovább másoknak. Röviden így írható le a kultúra teremtési és terjedési folyamata; ilyen értelemben minden összetett jelenséget egy mémmel ragadhatunk meg. Mém például a Bastille ostroma, Mona Lisa mosolya, Pavlov kutyája, Schrödinger macskája stb.

A második részben a szerző „a kultúra lényegével” kapcsolatos problémákat tárgyal, úgymint a szimbólumok, a mítoszok, a teoretikus gondolkodás, a humán és a reálműveltség, a modern művészet, a tömegkultúra és a szabadidő kérdései. Innen is-

mét csak két fejezetet emelnék ki szemléltetesképpen.

Az egyik fejezet (95. o.) problémája a modern művészet befogadása. *Gadamer* szerint, írja *Maróti*, a modern művek befogadásához ugyanolyan spontaneitás kell, mint amilyen a művész alkotta a művét. Ilyen alkotói befogadásra példaként *Heidegger* elemzését idézi fel egy *Van Gogh* festményről (*A parasztasszony cipője*). Ezt a zseniális elemzést olvasva tényleg megjelenik előttünk a kép, de nem csak vizuálisan, hanem a maga teljes szellemi valóságában, azokkal a jelentésekkel kibővülve, amelyeket *Heidegger* a „szemünk előtt” a képből kibont.

Egy másik fejezet (115. o.) tárgya a tömegember és a tömegkultúra fogalma. Előbb *Rousseau* véleményét közvetíti a demokrácia lehetetlenségéről, majd ismerteti *Ortega* tömegember-fogalmát és *Spengler* jóslatát az új barbárság eljövételéről. Ezután bemutatja a tömegemberré válás tüneteit a modern fogyasztói társadalomban, majd *Marcuse* véleményét idézi, aki szerint a fogyasztói társadalmak álszükségleteket teremtenek, amiket reklámok útján fogadtatnak el a gyanútlan emberekkel. Ennek következtében a „modern” ember saját értékét a megszerzett tárgyak értékével méri, és fokozatosan azonosul azokkal a viselkedési mintákkal, amelyeket a média közvetít számára. A kultúra lassan elveszíti eredeti rendeltetését, vagyis hogy a hétköznapi létel szemben próbáljon átfogó távlatot adni, és segítse a valóság lényeges mozzanatainak felismerését. Ezzel szemben a fogyasztói kultúra egyenesen a távlatok leszűkítését szolgálja.

A fogyasztói kultúra e megsemmisítő kritikája után az olvasó azt várná, hogy e véleménynek meghatározó következménye lesz a kultúra fogalmára és a kultúra jövőjére vonatkozó nézetek alakulásában. Sajnos *Maróti* semmilyen következményről

nem számol be, az olvasó semmit nem tud meg arról, hogy ezt a kritikát hogyan dolgozta fel a XX. század végi filozófia/kultúrantropológia.

A harmadik részben (137. o.) a szerző magával a kultúra fogalmával foglalkozik. Az olvasó számára ennek a résznek a feldolgozása jelenti a legnagyobb nehézséget, itt követhető a legkevésbé, hogy az egymás mellett szereplő gondolatok hogyan kapcsolódnak egymáshoz. Az én interpretációm szerint, mivel a kultúra mint jelenség, egyidős az emberrel (*a kultúra tette az embert emberré*), a kultúra fogalma egy nagyon összetett, sok jelentést magában hordozó idea. A fogalom mai jelentése a korábbi jelentéseknek sorozatos, különböző történeti korszakokban lejátszódó kibővülésével jött létre, így csak történeti elemzés tárhatja fel, hogy miért pont ezek, és nem más jelentések kapcsolódnak hozzá. Egy ilyen gondolatmenet követése még akkor sem lenne könnyű feladat, ha az egyes kultúraelemek egy sorra lennének felfűzve, de jelen esetben a szerző négy különböző értékelési szempont szerint végzi el a fogalom kultúrtörténeti áttekintését.

Egyrészt elemzi a lét és a kultúra kezdeti egységének a bomlási folyamatát. A kezdeti szakrális egységet *Hamvas Bélával* úgy jellemzi, hogy az „a világ szellemi lényegének a tiszteletén” alapul. (*Hamvas Béla*, idézi *Maróti* 137. o.). Az egység felbomlásának a folyamatát *Hamvással*, *Nietzschével*, *Schillerrel*, *Adyval* írja le.

Másrészt leírja (146. o.) a kultúra fogalmának beszűkülési folyamatát, amint a kultúra a kezdeti osztársadalmi jelenségből (vö. népi kultúra) a XIX. századra egyéni alkotások összességévé válik (individuális művészetek).

Harmadrészt azt tárgyalja, hogyan válik le a civilizáció fogalma a kultúráról (154. o.). Ebben a megközelítésben csak a tudományt, az erkölcsöt és a művészetet-

ket sorolják a tulajdonképpeni kultúra körébe, míg ezek gazdasági alapját, az ember fizikai léte fenntartásával kapcsolatos tevékenységeket a civilizáció fogalma alá rendelik.

Ennek a résznek a negyedik fejezetében (166. o.) végül a XX. század elején létrejött kulturális antropológiával foglalkozik, ami szerint az emberi magatartás nem ösztönös, mint az állaté, hanem tanult és változékony, mivel mindig kapcsolódik hozzá a mérlegelés képessége, a tettek erkölcsi és esztétikai megítélése és a nyelv használata. Ez népenként más, de mivel nyelv és kultúra szorosan összefügg, ezért ahány nyelv, annyi kultúra. A kultúra itt azon szellemi és fizikai reakciók összessége lesz, amelyek egy társadalmi csoportot jellemeznek a természeti környezettel és más csoportokkal szemben. Ezek felderítése viszont csak empirikusan lehetséges, így megjelenik a termpunka szükségessége a pusztán spekulatív gondolkodás helyett. Ebből a kultúra definíciójából következik a kultúrák egyenértékűségének az elve. Ebben az esetben viszont az a probléma vetődik fel, hogy mivel ragadjuk meg a kultúrák közötti különbségeket. Ezt a nyelv fogalmának általánosításával oldhatjuk meg, felismerve, hogy a tudomány és a művészet egy sajátos nyelvként is felfogható, hiszen az emberek közötti kommunikációt szolgálják.

A fentiek alapján a harmadik rész összefoglalásaként a következőt mondhatjuk: az emberi létet kezdetben az életnek egy olyan egységes kultúrája jellemezte, amely a lélek kultúráján, a világ szellemi lényegének tiszteletén alapult. Ez az egységes kultúra a fokozatos erősödő individualizáció következtében a XIX. századra két részre szakadt: a magas kultúrára és az annak gazdasági alapjaként funkcionáló civilizációra. A kultúra fogalmában így keletkezett szakadást a kulturális antropológia kultúrafogalmával talán meg lehet szüntet-

ni úgy, hogy a kultúra központi fogalmává a kommunikáció válik. De hogy elegendő-e ez a modern kultúrafogalom a kultúra történetének leírására, az még sokak által vitatott kérdés.

Az utolsó, negyedik részben (181. o.) a szerző megpróbálja valamilyen szintézisét adni az addig elmondottaknak. Ehhez *Márkus Györgyöt* hívja segítségül, aki – *Maróti* interpretációjában – a következőket írta: kétféle kultúra-felfogásról beszélhetünk: az antropológiai kultúráról, amely egy nép életmódját, jellemző viselkedését és szimbolikus nyelvhasználatát jelenti, valamint a gyakorlati hasznosságtól független, szellemi önértékre korlátozódó kultúráról, amit „magas kultúrának” is neveznek. Mármost az a kérdés, hogy egyesíthető-e ez a kétféle szempont. Minthogy mindkét irányt a felvilágosodásra lehet visszavezetni, elvileg lehetséges lenne az összekapcsolásuk. *Márkus* azonban azt állítja, hogy a posztmodern kor – a valóság pluralitása miatt – nem teszi lehetővé a felvilágosodásból örökölt szemlélet továbbélését. És ez az oka „rossz kulturális közérzetünknek és a saját kultúránkkal szembeni tanácstalanságunknak.” (*Márkus*, idézi *Maróti*, 183. o.) A hajdan egységes kultúra tehát mára már nemhogy két részre, hanem sok, egymáshoz alig kapcsolódó részre szakadt, egyazon társadalmon belül kultúrák sokaságával kell szembenéznünk, amelyek között nem nagyon van átjárás.

Maróti úgy véli, hogy e helyzet előállításának magyarázatát a felvilágosodás kritikájában kell keresni. Azzal érvel, hogy a kultúra sokáig a természet átalakítását jelentette, beleértve az ember saját természeti mivoltát is. Ebben az állapotban még természetes egységben volt az ember léte és kultúrája, viszont a felvilágosodással elindult a bomlás útján, és mára az is kiderült, hogy célt tévesztett: „a felvilágosodás idején adott válasz nem bizonyult valósnak,

a tudományokra építő, észközpontú felvilágosítás nem tudta megszabadítani az embert természeti léte korlátaitól.” (185. o.)

Feltűnően egybecseng ez a vélemény *Adorno* felvilágosodás-kritikájával, amire *Maróti* valamiért nem hivatkozik. *Adorno* szerint a felvilágosodás azt ígérte, hogy a kultúra ki fog törni a mitikus világból, az egyén önálló gondolkodóvá válik, és mindenki egyformán részesülhet a kultúra értékeiből. Ehelyett a modern világban oda jutottunk, hogy kulturális bálványokat követünk, az egyén nem akar gondolkodni, a kultúripar eredménye esztétikai elsilányulás és a tömegkultúra kialakulása, vagyis éppen az ígéret ellenkezője valósult meg.

Ha egyszer a felvilágosodás programja hibásnak bizonyult, akkor át kellene értékelni mindent, ami ezen hibás célkitűzés alapján jött létre: a filozófiai, tudományos és vallási eredményeket, és szembe kellene néznünk azzal, hogy az őket létrehozó szellemi program kudarcba fulladt. *Maróti* minderről nem ír. Pedig nagyon valószínű, hogy e szembesítés elmaradása és a *Márkus* által szükségszerűnek tekintett multikulturalizmus között igen szoros kapcsolat van. A posztmodern filozófia ugyanis egyfelől ragaszkodik a felvilágosodás alapfogalatahoz, a tiszta ész logikájának mindenhatóságához, másfelől nem veszi tudomásul, hogy ez a program a tiszta ész jegyében korábban megtagadott „tradicionális babonák” helyett „új babonákat” termett. Ez a fel nem oldott ellentmondás okozhatja a posztmodern gondolkodás kiüttlanságát. (Egy példa az új babonákra a filozófiai reflexióban ugyan már kissé megrendült, de a szűkebb tudomány világában ma is ható szcientizmus, a tudományos megismerés mindenhatóságába vetett hit.)

A könyv ismertetése során elsősorban az vezérelt, hogy próbáljak valamilyen logikai szerkezetet alkotni a négy rész kissé széttagolt anyagából. Ezért néhány ponton

kiegészítettem a szerző által idézett vagy leírt gondolatokat, mivel „az igazi megismerés nem a már meglévő magyarázata, hanem azoknak a lehetőségeknek a feltárása, amelyek benne rejlenek a létezőben, de még nem realizálódtak.” (Heidegger nyomán Maróti, 19. o.)

Alkotó módon kell tehát a könyvhöz viszonyulnunk. Amikor nem tudjuk követni egy-egy téma feldolgozását, vagy nem tudjuk eldönteni, hogy honnan hova kellene eljutnunk, akkor a rendkívül gazdag szakirodalmi hivatkozásokra támaszkodhatunk, amelyek tematikus összegyűjtése a könyv egyik nagy értéke.

A legnagyobb hiányosságának viszont azt érzem, hogy semmilyen reflexiója nincs arra a harminc évre, amit a szerző a létező szocializmus viszonyai között a népművelő-képzés egyik irányítójaként megélt. Természetesen nem az kifogásolható, hogy a szerző a maga személyes történelmét nem

jelenítette meg ebben a tudományos munkában, hiszen erre ez a műfaj nem igazán alkalmas. De az, hogy a kultúra fogalmának történeti kifejtésében az általa harminc évig szükségképpen képviselt kulturális ideológiára nem reflektált, még egy kritikai idézettel sem, mindenképpen hiányosság. Az efféle személyes értékelések ugyanis nagyon hiányoznak a közelmúltunk történelmi feldolgozásához. (A második részben például önálló fejezetet kaphatott volna ez a visszatekintés.)

Befejezésül azt mondhatjuk, hogy a könyv a maga elé kitűzött célt elérte: egy tartalmilag gazdag, gondolkodásra készítő ismeretterjesztő könyv született a kultúra történetéről. Bevezetésként nyugodtan ajánlható mindenkinek, aki a kultúrával szeretne foglalkozni, a mélyebb érdeklődésük pedig a könyv szakirodalmi hivatkozásai alapján elindulhatnak a kulturfilozófiai gondolkodás végtelen útján.

POKORNI ÁBEL – Az első merülésnél kicsit megrettenem, de pár perc múlva már biztos voltam benne, hogy a bűvárkodás nekem való, és én ezt akarom csinálni.

TASS MIHÁLY – Arról meséltem, hogyan építettem meg egy igazi kenut. Szó volt még a kenut történetéről és a kajak-kenu sportról is.